

Після деяких роздумів я попросив свого сина, який допоміг мені в підготовці цього матеріалу, надіслати його Вам. Мені важко судити, чи становитиме він для Вас і читачів Вашої газети інтерес. Просто хотілося розповісти про пережите. Доля моя якимось неймовірним чином вилелася в долю країни, яка принесла мені вперше горе втрат і вдруге - гідне називатися людським життям. Через півроку мені виповниться 75. У цьому віці вже можна неупереджено оцінювати своє непросте минуле і його неоднозначні уроки.

*З повагою Леонід Любарський
Грудень 2000 року*

Сюжет без продовження

Спогади колишнього оstarбайтера

Завжди важко говорити про себе і своє життя, або, якщо вже бути зовсім точним, про ті його епізоди, коли питання бути чи не бути в його буквальному, а не образному значенні, стало визначальним для моєї долі й долі мільйонів таких, як я. Реальна спроба звести людське життя до стану повної нікчемності призвела до самознищення тих, чії злочинні погляди занурили світ у хаос світової війни. Багато крові витекло в ту пору, крові тих, хто воював і тих, кого спіткала інша, не менш гірка доля. Пам'ять-біль збереглася, впевнений, у кожного, хто не зі своєї волі потрапив до горловини цієї гігантської М'ясорубки і хто завдяки щасливому випадку зумів із неї вибратися.

Дитинство моє закінчилося 22 червня 1941 року приблизно опівдні. Добре пам'ятаю, як на нашу головну площу в Тишківці з різних боків стікалися люди, щоб почути важливе повідомлення. Диктор Левитан голосом громовержця оголосив через радіо-дзвін, що висів на ліхтарному стовпі, про початок війни. Розходилися всі мовчки, думаючи кожен про своє. Очікування чогось неминучого дивним чином почало віддаляти людей одне від одного. Смерть стала ближчою і реальнішою, ніж здавалося досі. За якихось шість чи сім тижнів вона в'їхала в Тишківку, одягнена в мишачого кольору уніформу і розмовляючи незрозумілою оточуючим мовою. У селі якимось одразу з'явилося багато велосипедів і мотоциклів. Їхні власники офіційно оголосили через пару-трійку днів про введення в дію розпоряджень нової влади. Першими про них дізналися 25 єврейських сімей, які жили в Тишківці в мирі та злагоді з українцями не один десяток років. Запрошені до комендатури отримали комплекти жовтих шестикутних зірок для носіння на грудях і спині. Названій категорії було заборонено виїжджати з Тишківки. Порухення каралося смертю. Щоб уникнути небажаних інцидентів, рекомендувалося щодня реєструватися все в тій же комендатурі. Єдине, що було дозволено, так це працювати і не просто працювати, а важко працювати з раннього ранку і до пізнього вечора. Мама і дві мої сестри були відправлені на овочеву базу. Я іноді виходив у поле підбирати колоски (вік ще не дозволяв працювати нарівні з дорослими). Чоловікам було найважче. Їх зобов'язували впрягатися у вози,

замінюючи собою коней, і перетягувати (навіть якщо й не було в цьому особливої потреби) з місця на місце важкі вантажі під глузування панів німців та їхніх дармоїдів із місцевих жителів. Батька мого серед цих нещасних не було. Незадовго до початку війни його заарештували за неправдивим доносом, засудили і заслали в Алтайський край за нібито економічні злочини (пізніше повністю реабілітували).

...Морозним видалося православне різдво 1942 року. Морозним і страшним. Шостого січня у двері єврейських будинків Тишківки постукала смерть. Тільки я і моя старша сестра Женья змогли тоді врятуватися. Сховавшись у туалеті, що стояв у глибині двору, Женья бачила через шпарину в його стіні, як із будинку німці та холуї з місцевих виводили нашу маму і сестру Русю. Одного з них вона впізнала. Це був Сенька Маркосян, який працював у батька до війни в сільпо. У 1933-му, коли в Тишківці, та й не тільки в ній, лютував голод, наш батько врятував цього негідника від голодної смерті.

У цей час я, нічого не підозрюючи, повертався на лижах по замерзлому ставку додому. Дороги ближчої до нього просто не існувало. Бачу, назустріч мені біжить дружок Стьопа Стромилло.

- Біжи, - кричить, - Льонька. Мамку твою і Русю повели. Усіх євреїв на розстріл беруть...

Він говорив мені, щось іще, але я вже нічого не чув. Страх повернув лижі у зворотний бік, і вони самі повезли мене на околицю нашого райцентру...

Уже після війни, зустрівшись зі Степаном у Тишківці, я дізнався від нього про те, що коли я йшов, його зупинив поліцей і запитав: -Чи це не жидьонок Любарський тікає?

Мій рятівник назвав тоді інше прізвище.

...Я переночував у колишнього татового співробітника Пилипа Коробко, а на ранок його син відвіз мене у підводі подалі від тишківського пекла. Дорогою виникла ідея відшукати своїх родичів у Кіровограді, хоча, якщо казати чесно, я до пуття й адрес їхніх не знав. Знав тільки, що в тата є два брати в обласному центрі і тому був упевнений, що знайти їх там - суцзя дрібниця. Але спочатку потрібно було дістатися до станції Помічна. Дорогою туди я годувався у випадкових людей, розповідаючи їм історію, як ешелон, у якому евакуювався на схід мій дитячий будинок, потрапив під бомбардування. Усі, хто залишився живий, втекли світ за очі. Мені, Льоньці Козлову, дуже пощастило: залишився, як бачите, цілий і неушкоджений.

Це, взяте казна-звідки, прізвище стало для мене тим останнім рубежем, за яким уже не було нічого, окрім смерті й порожнечі. П'ятнадцять років - вік достатній для того, щоб зрозуміти це...

Потяг із Помічної до Кіровограда їхав статечно, зупиняючись майже біля кожного стовпа. Часу було достатньо для того, щоб познайомитися з попутниками й поговорити з ними про життя-буття. Квитки у вагоні ніхто не

вимагав, як виявилось, у поїзді взагалі не було провідників. Одна жаліслива жінка по приїзду запросила мене до себе додому. Приїхали ми в Кіровоград уже пізно вночі. Вранці, йдучи, я подякував гостинній господині за їжу і дах над головою. Шукати родичів я не став. "У них, напевно, своїх турбот вистачає, - вирішив я тоді, - потрібно самому знайти хоч якесь житло і шматок хліба."

Уже в місті один випадковий перехожий, вислухавши мою розповідь, порадив іти прямо в міську управу. "Там розберуться," - коротко сказав він. Ну, я і пішов туди - вибору все одно ніякого не було. Чиновник, оглянувши мене з голови до ніг, досить швидко видав направлення до дитячого розподільника.

Зустріли мене там, пригадую, не дуже гостинно. Не потрібно було бути надто розумним, щоб зрозуміти, що це просто дитяча колонія для малолітніх злочинців. Там панували вовчі закони. Старша за віком група підлітків встановила в установі свої порядки, які вважалися чимось само собою зрозумілим. Уже в першу ніч я позбувся своїх черевиків, які сподобалися комусь із тутешніх старожилів, отримавши натомість якісь лахміття, причому різних розмірів. Довелося також розлучитися і з деякими особистими речами. Проживши в розподільнику кілька місяців, я трохи освоївся, але думка піти звідси за першої ж нагоди не покидала мене. Хотілося повернутися в Тишківку, хоча відповісти на запитання чому, я не міг. Випадок покинути розподільник представився досить скоро. Я і ще четверо моїх старших побратимів по нещастю втекли звідти, оселившись на одному з горищ старого будинку в центрі міста. Промишляли ми дрібним злодійством. Через дуже короткий проміжок часу я покинув цю компанію і рушив у бік будинку. Дорогою я стикався з різними людьми, прислухався до того, про що вони говорили. Мені не вірилося, що мама і сестра могли загинути просто так, але почуте швидко остудило мій порив. Виявилось, що євреїв розстрілювали повсюдно. Тишківська трагедія - одна з багатьох трагедій людей, уся вина яких полягала лише в тому, що вони народилися євреями. Та ж доля - про це я дізнався вже після війни - спіткала й одного з татових братів, які жили в Кіровограді. Дядька Дудика і всіх його близьких розстріляли на околиці міста незадовго до мого приїзду. Інший мій дядько - дядько Сашко - встиг евакуюватися з обласного центру буквально за кілька днів до початку окупації...

Для мене вже стала очевидною вся безглуздість повернення додому, і тим не менш, я дістався до села Скопіївка, розташованого за 50 кілометрів від Тишківки. Там я відразу ж знайшов старосту і попросив у нього хоч якусь роботу. Він не став особливо заперечувати - робочих рук скрізь тоді не вистачало. Мене визначили на квартиру і доручили пасти селянську худобу. У Скопіївці я познайомився з двома колишніми вихованцями дитбудинку, які так само, як і я, заробляли собі на шматок хліба. На початку серпня 1942 року староста визначив нас трьох першими для відправки на роботу в Німеччину. Рознарядку йому таку спустили згори. Спорядивши кінний обоз, він проводив нас до околиці села.

Дорога привела нас до Первомайська, Миколаївської області. Уже на станції,

яка була збірним пунктом для відправки, я випадково побачив земляка з Тишківки, який ходив по перону і міняв рублі на німецькі рейхсмарки. Для мене ця зустріч була абсолютно небажаною, бо людину цю важко було назвати порядною. Ризик, повторюся, був чималий. Як зараз пам'ятаю, коли він попрямував до нас, я зігнувся так, наче в мене почався сильний біль у шлунку, і відійшов подалі від своїх скопіївських товаришів. Зустріч земляків, на взаємне задоволення, тоді не відбулася. Незабаром до перону підігнали потяг із товарних вагонів, і всі ми поспіхом зайняли в них, як казали жартома, свої місця "згідно куплених квитків". Рабсила (читай, рабська сила) рушила на Захід, у невідомість, рушила туди, звідки прийшло лихо в мою оселю і домівки багатьох моїх співгромадян.

Десь через тиждень ми зійшли на пероні великого вокзалу в Ганновері. Там я зустрів земляків із Тишківки, і вони твердо пообіцяли мене не здавати. До групи з 10 осіб, яку відібрав для себе їхній новий господар, я не потрапив. Мене "працевлаштували" на фірму "Huht", яка виробляла якісь авіаційні прилади. Жилося нам у таборі несолодко: огорожа з колючого дроту, осінньо-зимовий холод, що пронизує шкіру, і постійна думка про їжу, майже цілих 3 роки, день у день. Працювали по 12 годин на день з одним вихідним на тиждень. У неділю було заборонено залишати територію табору. Однак це не означало, що його розташування ніхто з остарбайтерів поодиноці не покидав. Відбувалося це здебільшого вночі, коли окремі сміливці промишляли на городах селян, що живуть поблизу. Якби хтось попався на гарячому - концтабір гарантовано. Ризик, зрозуміло, був великим, але він був порівнянний із постійним відчуттям голоду. З нами часто ділилися продуктами французькі та англійські військовополонені, які отримували посилки по лінії Червоного Хреста. На підприємстві нас постійно принижували, а рукоприкладство було чимось само собою зрозумілим. Начальник табору герр Бюстefeld вважав це цілком нормальним виховним засобом.

Особливо неприємним спогадом тієї пори для мене було відвідування табірної лазні. Воно було пов'язане зі стародавнім іудейським обрядом обрізання, здійсненим за бажанням батьків у моєму ранньому дитинстві. Таємницю мого походження в лазні було важко приховати, і я постійно шукав різні способи обдурити можливих недоброзичливців. Головним, по-моєму, тоді було першим вскочити в лазню і, коли пара густими клубами почне стелитися по її стінах і стелі, вискочити з неї. Я досяг успіху в цьому, як ніхто інший, хоча було це зовсім непросто...

Після нальоту авіації союзників на Ганновер пізньої осені 1944 року, нас усіх евакуювали в невелике містечко Вердау. Там я продовжував працювати як різноробочий. Переїзд на нове місце практично нічого не змінив у моєму житті: робочий день починався о сьомій ранку і закінчувався о сьомій вечора. Я продовжував підносити верстатникам важкі заготовки для подальшого їх оброблення. Незадовго до нашого звільнення стався епізод, який міг позбавити життя мене і моїх товаришів по неволі. Нас усіх намагалися отруїти, але хтось із

німців, які працювали на кухні, неймовірним чином зміг попередити одного з наших про підготовку злочину. Начальство наказало кухарям підмішати в їжу якийсь порошок. Зрозуміло, ніхто того дня в їдальню не пішов. Ім'я людини, яка врятувала нам усім життя, на жаль, мені не відоме.

Звільнили нас американці у квітні 1945-го. Радість, звичайно, була невимовна. Свобода п'янила наші знесилені тіла і душі. Ми могли собі дозволити те, що ще місяць тому здавалося немислимим. Ми роздобули в покинутих місцевими німцями крамницях нормальний одяг і взуття. Наш раціон харчування став більш, якщо можна так висловитися, різноманітним. Річ у тім, що я з моїм приятелем працювали тоді в солдатській їдальні. Пам'ятаю, як одного разу військова вантажівка підвезла до дверей кухні картонні коробки зі свинячою тушонкою. За старою звичкою ми розкрили одну з коробок, дістали звідти кілька бляшаних банок і сховали їх під одяг. Біля виходу з їдальні на нас уже чекав кухар-американець. Усміхаючись, він попросив нас покласти вкрадені банки з тушонкою на місце, а коли ми це зробили, він подарував кожному з нас по великій картонній коробці з жаданими продуктами.

Десь через місяць в американську зону прийшов запит із радянської. Американці опитали кожного з нас, чи згодні ми повернутися на батьківщину. Думки тоді розділилися, але для мене такої проблеми не існувало: я будь-що-будь мав розшукати батька і сестру. Незабаром я опинився в радянській зоні окупації на сході Німеччини. У місті Пірна знаходився фільтраційний табір для переміщених осіб. Тих, хто прибував, співробітники НКВС піддавали ретельним допитам. Там я зміг відновити своє справжнє прізвище і національність.

Моя надія якомога швидше розшукати близьких виявилася ілюзорною. Я не припускав, що зустріну їх тільки через два з половиною роки.

Нас усіх просто в таборі посадили в товарні вагони і відправили на Донбас відновлювати зруйноване війною народне господарство. Так батьківщина-мачуха зустріла своїх дітей, яким уже ніколи не довірятиме повністю і яка не пробачить їм очевидної, в її розумінні, зради. І все ж ми, батько, сестра і я, які пережили таку нечувану за своєю жорстокістю війну, зустрілися в післявоєнній Тишківці. Моя старша сестра Женя, яка також дивом врятувалася, пішла до партизанів і зі зброєю в руках воювала з окупантами аж до повного визволення України. Наш батько вийшов на свободу наприкінці війни. Свій будинок у Тишківці ми втратили: "рідна наша" радянська влада передала його в користування райспоживспільці. Залишатися в Тишківці вже не було жодного сенсу, і ми поїхали в Кіровоград. Почалося інше, зовсім непросте, але, головне, мирне життя.

Однак це вже зовсім новий сюжет, інші дійові особи, інші долі в нескінченному потоці часу...

Літературний запис
Віталія Любарського